

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE-BERUHÁZÁSOK HATÁSA MAGYARORSZÁGON

A globalizáció a XX. század végének meghatározó jelensége, mely két vetületben is – külföldi működőtőke-beruházások és kulturális globalizálódás – érinti mindennapjainkat. A szerzők ismertetik e folyamat jellemzőit, a beruházások elméleti típusait, valamint hatásukat a fizetési mérleg alakulására.

A húszadik század végének mind gazdasági, mind kulturális téren a globalizálódás a meghatározó élménye. A világgazdaság termelési és elosztási folyamatainak, valamint a világ kultúrafogyasztásának egységesedése, vagy mondjuk így, globalizációs szintjének növekedése természetesen nem igazán új folyamat, hiszen a világ egyes térségei közötti árucserre és munkamegosztás intenzitásának növekedését évezredek óta tapasztalhatjuk, napjainkban mégis olyan alapvető minőségi változásokra került sor, amelyek a társadalom egész szerkezetében éreztetik hatásukat. *E minőségi változásokat röviden két tételben fogalmazhatjuk meg:*

- ▶ napjainkra közel kerültünk ahhoz, hogy a világ összes termelőkapacitásának felét ne az adott országon belüli, hanem külföldi, mégpedig a világ néhány legfejlettebb térségében bejegyzett tulajdonosok irányítsák;
- ▶ még inkább előrehaladt az a folyamat, hogy a világban elfogyasztott összes kulturális javak nagyobbik részét egy még szűkebb körből kikerülő gazdasági társaságcsoporthoz termelje meg, illetve közvetve ellenőrizze azok előállítását.

Nyilvánvaló, hogy ezek a folyamatok nagymértékben felerősödtek a volt szocialista világrendszer összeomlásával és azáltal, hogy e régió termelési kapacitásait is egyre nagyobb mértékben vonják a fejlett országok társaságai ellenőrzésük alá. Látni kell azonban, hogy a szocialista világrendszer összeomlása csak egy epizód a világ-

méretű globalizáció folyamatában, sőt jelentőségében még el is marad Latin-Amerika, Afrika és Ázsia fejlődő országainak integrálásához képest.

A globalizáció gyorsító fokozata: külföldi működőtőke-beruházások

A húszadik század végén a termelési tényezők tulajdonlásában és irányításában bekövetkezett igen jelentős, a társadalom minden területére kisugárzó változásokat alapvetően az okozta, hogy igen nagy mértékben megnőtt a nemzetközi tőkemozgás volumene, s azon belül is jelentősen növekedtek a külföldi működőtőke-beruházások.

A nemzetközi tőkemozgások alapvetően négy nagy csoportra oszthatók:

⇨ A nemzetközi tőkemozgás egyre gyorsabb ütemben növekvő részét – napjainkban már több mint felét – teszik ki a külföldre irányuló működőtőke-beruházások, vagyis az a tőke kivitel, amelynek révén a beruházó nem csak tulajdonrészt, hanem irányító szerepet is kíván szerezni a külföldön létrehozott vagy megvásárolt társaságokban. Általában 20 %-ot meghaladó tulajdonrészszerezés esetében beszélhetünk külföldi működőtőke-beruházásokról.

⇨ A tőke kivitel egy másik részét az úgynevezett *portfolió beruházások* képezik, vagyis azon pénzügyi beruházások (részvényvásárlások, illetve egyéb tulajdonrészszerezések), amelyek során a beruházó ugyan tulaj-

donrészt szerez valamely külföldi társaságban, de e tulajdonszerzés révén nem jut irányító szerephez, hanem csak nyereség, profit elérésére törekszik.

⇨ A nemzetközi tőkemozgás harmadik csoportját azok a tranzakciók képezik, amelyek nem járnak együtt tulajdonrész szerzésével, hanem csupán egyszerű hitelezésre kerül sor, kölcsönök nyújtása, illetve kötvényvásárlások révén. A hitelmozgások lehetnek állami vagy magán-hitelezések, valamint két- vagy többoldalú műveletek.

⇨ A nemzetközi tőkemozgás speciális részét képezik a *segélyek*, amelyeket vagy egyáltalán nem kell visszafizetni, vagy nem piaci kamattal kell törleszteni azokat.

A hetvenes évek közepéig a nemzetközi hitel-műveletek és a portfólió beruházások együttesen és külön is még meghaladták a külföldi működőtőke-beruházásokat, s bár a nemzetközi pénzáttalási rendszer és a tőzsdeműveletek elektronizálása, valamint a korábban nem alkalmazott új formák és műveletek a korábbihoz képest többszörözték mind a nemzetközi rövid- és hosszú távú hitelezés, mind a portfólió beruházások össz volumenét, *a húszadik század végére a működőtőke-kivitel vált a nemzetközi tőkemozgás legjelentősebb, legdinamikusabban növekvő tételévé.* A nemzetközi segélyezés jelentősége úgy látszik csökkenőben van napjainkban, bár hazánk szempontjából az EU csatlakozást követő időszakban az EU fejlesztési forrásokból kapható, végső soron nemzetközi segély jellegű támogatások jelentősége talán ismét megnövekedhet.

A működőtőke-kivitel jelentőségét mutatja, hogy annak növekedési üteme a nyolcvanas évek közepétől másfélszeresen múlja felül a világ összes exportjának növekedését, közel háromszorosan a világtermelés bővülését, s a külföldi tőkekivitel nyomán már összesen *3,2 ezer milliárd dollár működőtőkét fektettek be külföldön.* A működőtőke-kivitel gyors bővülését követő minőségi változást azonban nem elsősorban az jelzi, hogy milyen gyors ütemben növekednek a külföldi működőtőke-beruházások napjainkban, hanem sokkal inkább a működőtőke-kivitel kvantitatív eredménye, nevezetesen az, hogy *ma a világ nagy gazdasági régiói közt már egyre több olyan található, amelyben az összes megtermelt új értéknek a nagyobbik felét – éppen a külföldi működőtőke-beruházások nyomán – nem nemzeti, hanem külföldi irányítás alatt álló vállalatok állítják elő.* Amennyiben az elmúlt három évtized tendenciái folytatódnak, úgy 2020 és 2030 körül fog bekövetkezni az a korábban soha sem tapasztalt, és ma még gazdaságilag, politikailag, szociológiailag és kulturálisan felmérhetetlen következményekkel járó helyzet, amikor a világon

előállított összes új érték több mint felét olyan vállalkozások állítják majd elő, amelyeknek a tényleges irányítást gyakorló tulajdonosai nem abban az országban honosak, ahol a termelés folyik. *Ezt az időpontot szimbolikusan a „gazdasági globalizáció felezési pontjának” nevezhetjük.*

Magyarország esetében a feldolgozóipari termelés hozzáadott értéke vonatkozásában a külföldi irányítás aránya már átlépte az 50 %-ot, s valószínűsíthető, hogy az egész gazdaságot tekintve 2000-re elérjük a „gazdasági globalizációs felezési pont”-ot. A többi kelet-európai ország esetében a folyamatok szintén hasonló irányba tartanak, ámde kétségtelenül lassúbb sodrásúak.

A globalizációnak gazdasági értelemben tehát az az elsődleges jelentése, hogy a termelési egységek tulajdonosai és még inkább a meghatározó irányítói világszerte egyre inkább más országok vagy akár más földrészek polgárai vagy gazdasági társaságai. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a globalizálódás meglehetősen egyirányú utca napjainkban, ugyanis a külföldi működőtőke-kivitel 85 %-a fejlett országokból származik. A dominancia koncentrátságát mutatja, hogy a fejlett országokból kiinduló külföldi működőtőke-export több mint 90 %-a az Egyesült Államokból, Japánból, Nagy-Britanniából és Franciaországból érkezik.

A világgazdasági globalizáció tehát nem egyszerűen azt jelenti, hogy a világ különböző részei mind inkább összefüggnek egymással, hanem sokkal inkább azt, hogy a világgazdaság globális rendszere a fejlett országok, azon belül is elsősorban az Egyesült Államok-béli, az Európai Unió legfejlettebb országaiból, illetve Japánból származó nemzetközi társaságok egyre inkább meghatározó dominanciája mellett valósul meg. Sokkal szerencsésebb tehát napjaink gazdasági globalizációs folyamatát a fejlett térségek gazdasági társaságai által megvalósuló *globális dominanciának* nevezni.

A globalizáció másik vetülete: kulturális globalizáció

A termelési tényezők tulajdonlásának és irányításának világméretű, korábban soha nem tapasztalt átrendeződése mellett a globalizáció folyamatában a másik alapvető minőségi változást jelentő átalakulást az ideológiák és a kultúrák terén tapasztalhatjuk. Ezek a változások nehezebben mérhetők számszerűen, mint a külföldi működőtőke-beruházásokban és a nemzetközi tulajdonosi szerkezetben bekövetkezett módosulások, de egyre inkább világos, hogy *a világ nagy gazdasági*

régióin belül egyre több olyan régiót regisztrálhatunk, amelyekben az elfogyasztott kulturális termékek több mint fele vagy közvetlenül az Egyesült Államokból származik, vagy az Egyesült Államokban bejegyzett társaságok ellenőrzése alatt álló helyi társaságok terméke. Az előrejelzés a kultúra- és ideológiafogyasztás terén természetesen még nehezebb, mint a tulajdonosi struktúrákat illetően, de körülbelül a 2010 és 2020 körüli időszakra, tehát a gazdasági dominancia felezési pontjánál valamivel korábbanra tehetjük azt a pontot, amikor a világ összes kultúra- és ideológiafogyasztásának több mint a felét már az Egyesült Államokból származó társaságok, vagy ezen társaságok által irányított regionális vagy helyi társaságok fogják előállítani. Ez utóbbi fejlemény annál is fontosabb, mert az éppen egybeesik a kulturális minták terjesztésének minden korábbinál hatékonyabb és eredményesebb eszközeinek, vagyis a hang- és képrögzítés és -továbbítás médiáinak tömegméretű elterjedésével, aminek révén a világ lakosságának közel kétharmadát kitevő, írástudatlan tömegek is könnyen elérhetőkké és befolyásolhatókká válnak.

Nyugat-Európa esetében már ma is a mozikban és a televíziókban vetített játékfilmek nézettségi arányait vizsgálva igen jelentős észak-amerikai dominanciát figyelhetünk meg. Ma Nyugat-Európában az összes vetített játékfilm közül darabszámot tekintve is több, mint 70 % az Észak-Amerikában készített termékek aránya, nézőszámarányt vizsgálva pedig még ennél is magasabb dominanciát kapunk. *Magyarország* esetében hasonló arányokat tapasztalhatunk. A nem vizuális hordozókon terjesztett egyéb kulturális termékek esetében az észak-amerikai dominancia aránya jóval kisebb ennél mind Nyugat-Európában, mind hazánkban, de kétségtelen, hogy azok fogyasztása a vizuális hordozókkal szemben relatíve csökken.

A fenti két folyamat, vagyis a világ termelőkapacitásai közel felének a legfejlettebb országokból származó gazdasági társaságok által történő tulajdonlása és tényleges irányítása, valamint a világ összes érték- és kultúra-termelésének szintén több mint felének ugyanezen legfejlettebb országokból származó gazdasági társaságok által történő ellenőrzése természetesen igen szorosan összefügg egymással, s egymást erősíti. Az világ kultúra-fogyasztásának a fejlett országokból származó gazdasági társaságok általi ellenőrzése nyilvánvalóan egyre nagyobb uniformizálódást valósít meg a kultúra és az értékrendszer terén, és ez a kulturális uniformizálódás elősegíti a világméreteken uniformizált fogyasztás kialakulását, ami szükségképpen erősíti a

világméreteken uniformizált termékeket előállító nemzetközi gazdasági társaságok fejlődését és térnyerését. És ugyanakkor ez a világméretű uniformizált és a legnagyobb nemzetközi társaságok által ellenőrzött kulturális hálózat a maga igen hatékony véleményformáló eszközeivel segít a közvéleménnyel elfogadtatni a nemzetgazdaságok mind nagyobb hányadának külföldi tulajdonosok által történő ellenőrzését is.

Gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy jó-e Magyarországnak a globalizáció, vagy hogy jó-e hazánkban a külföldi működőtőke-import magas szintje. Ez a kérdés azonban megválaszolhatatlan, mivel nem értelmes és jó definiált fogalmakat használ. Látható, hogy a globalizálódás és a működőtőke-kivitel, ami napjainkban a globalizáció fő motorjának szerepét játssza, még legalább egy jó félévszázdig a világ alapvető fő folyamatát jelenti, amelyből nem tud egy olyan kis ország, mint Magyarország kilépni. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a globalizációnak vannak vesztesei és nyertesei, de nem mindegy, hogy adott országon belül a nyertesek vagy a vesztesek vannak többségben. A globalizáció és azon belül a nemzetközi működőtőke-áramlás folyamataihoz való tudatos alkalmazkodás révén ugyanis remény van arra, hogy országunk inkább a nyertesek, mint a vesztesek oldalára kerüljön már ebben az „átmeneti időszakban”. Ez az „átmeneti” időszak ugyanis nem megfelelő alkalmazkodás esetén több generáció életét volna képes végzetesen elrontani és a vesztesek közé lökni.

A külföldi működőtőke-beruházások hatása a folyó fizetési mérlegre

A külföldi működőtőke-beruházások elméleti típusai

Láthattuk hogy a globalizáció legfontosabb hajtóereje a működőtőke-beruházások és ezek hatásai egy adott országra.

Vernon, Kojima és Frédérique Sachwald elemzéseit és definícióit figyelembe véve a külföldi működőtőke-beruházások következő elméleti típusait határozhatjuk meg:

➤ *Hagyományos, gyarmati típusú tőkeberuházások:* az ilyen típusú beruházások voltak jellemzőek a XX. századot megelőző időszak külföldi tőkekivitelében, és bár részarányuk a XX. századi összes tőkekivitelben belül 10 % alá csökkent a század végére, az ilyen jellegű beruházások napjainkban sem hanyagolhatóak el. A hagyományos tőkeberuházások sajátja, hogy a fejlett országokban működő vállalatok elmaradt országokban valósítják azokat meg, helyhez kötött természeti erőforrá-

sok kiaknázása (gyémánt, kőolaj, fémek stb.), illetve másutt meg nem termelhető mezőgazdasági termékek (banán, kaucsuk stb.) előállítására érdekében.

➤ *Piacvásárló tőkeberuházások:* jellemző módon a fejlett országok között valósulnak meg, valamely kereskedelmet akadályozó tényező (import kvóta, vámok, vagy egyszerűen csak a megszokott helyi termékeket preferáló fogyasztói magatartás) megkerülése érdekében. Az ilyen jellegű beruházásokat kereskedelem helyettesítő beruházásoknak is szokták nevezni, mivel azok nyomán rendszerint csökken a világkereskedelem összvolumene (Sachwald F.: *Les entreprises japonaises en Europe*. Ifri, Paris 1993). A piacvásárló külföldi működőtőke-beruházások a XX. század első három negyedét jellemezték, és bár 1975 után részarányuk viszonylag csökkent, napjainkban mégis az ilyen jellegű külföldi működőtőke-beruházások teszik ki az összes működőtőke-kivitel mintegy 50–60 %-át.

➤ *Delokalizáló, termeléskihelyező beruházások,* amelyeket egyik első elemzőjük nyomán Kojima típusú beruházásoknak is neveznek, azon külföldi beruházásokat foglalja magában, amelyeket a fejlett országokban működő vállalatok azért valósítanak meg az elmaradott térségekben, hogy azok révén élvezzék az elmaradott országokban található alacsony munkabérek és állami támogatások. Az ilyen jellegű beruházások a XX. század hetvenes éveinek közepétől jelentkeztek nagyobb mértékben, és napjainkban az összes működőtőke-kivitel mintegy 25–30 %-át teszi ki.

➤ A sorozatnagyság növelése érdekében megvalósuló határokon átnyúló fúziók (mergers) a piacvásárló beruházások egy sajátos alesetének tekinthetők, amelyekre napjainkban az autópálya mutat számos példát. Ebben az esetben az egyesülések után gyakorlatilag ugyanazokat a modelleket gyártják a különböző országokban lévő gyárakban, de a helyi piac hagyományainak megfelelően eltérő (hagyományos) márkanameken.

➤ *Állami támogatást vadászó tőkekivitelnek* lehetne nevezni azokat a – napjainkban egyre gyakrabban előforduló – beruházásokat, amelyeknek fő motívuma valamely állami kedvezmény (adókedvezmény, költségvetési támogatás, különlegesen kedvező privatizációs tranzakció megszerzése). Az ilyen beruházások a kilencvenes évtizedben annak nyomán jelentek meg, hogy mind több kormány tett komoly erőfeszítéseket a külföldi működőtőke-beruházások becsalogatása érdekében.

Nyilvánvaló, hogy a tényleges külföldi működőtőke-beruházások soha vagy csak egész ritkán esnek száz

százalékosan egybe a fenti elméleti típusokkal, de ennek ellenére ez a tipizálás jó tájékozódást adhat a külföldi működőtőke-beruházások közti eligazodásban.

A külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatást illetően nyilvánvalóan különbséget kell tenni a zöldmezős külföldi beruházások és az akvizíciók között. A zöldmezős külföldi beruházások esetében jelentős új termelőkapacitások kialakítására kerül sor, ami az esetek nagy többségében komoly import vonzást támaszt. Szélsőséges esetben egy zöldmezős külföldi beruházás szinte teljes értéke is megjelenhet importként, rontva a külkereskedelmi mérleg egyenlegét. Akvizíció esetén a külföldi beruházásnak nincsen ilyen közvetlen import vonzata.

Az egyes működőtőke-beruházástípusok valószínűsíthető hatásai a külkereskedelmi és a fizetési mérlegre

➤ A *gyarmati típusú beruházások* esetében alapvetően két szakasz különböztethető meg. Az első a beruházási szakasz, amikor jelentős importra kerül sor, a második pedig a „beérett beruházás” szakasza, amikor megindul a nyersanyagok stb. kitermelése, amelyeket tipikusan exportálnak a fejlett országok felé. Ezek szerint a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatás tekintetében megkülönböztethetünk egy kezdeti, termelési kapacitásokat import gépekkel és berendezésekkel létrehozó, erősen külkereskedelmi deficitteremtő, illetve egy későbbi, jelentősebb importot nem igénylő, a kitermelt nyersanyagokat tömegesen exportáló, külkereskedelmi szuficitet termelő érett szakaszt. A gyarmati típusú működőtőke-beruházások ezen két szakaszát a közgazdaságtanban hagyományosan szokás megkülönböztetni. A fizetési mérlegre gyakorolt hatás azonban nem követi általában a gyarmati típusú beruházások esetében a fenti mintát. A gyarmati típusú beruházás nyomán létrejött vállalatok bruttó árbevétele az amortizáció mellett viszonylag kis hányadban tartalmaz bérjellegű költségeket, változó arányban tartalmaz kormányzati költségvetési befizetéseket (koncessziós díjak, adók stb.), valamint adózás utáni nyereséget. Az adózás utáni nyereség esetében első lépésként fel kell tételeznünk a nyereség hazautalását, ami a fizetési mérleg romlása irányába hat, és csak második lépésként vizsgálhatjuk azt a kérdést, hogy vajon sor kerül-e a kivitt profit újrabefektetésére. A helyzetet bonyolítja az is, hogy a kifizetett munkabérek jelentős részét a gyarmati típusú beruházások esetében a külföldről behozott vállalatvezetés, illetve szakmunkások bérezésére fordítják, és talán nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy e munkabérek egy

részét is import fogyasztási cikkekre költik. Összességében tehát valószínűsíthető, hogy a gyarmati típusú működőtőke-beruházások kezdetben, a beruházási szakaszban külkereskedelmi mérleghiányt generálnak, majd ezt követően, a termelés megindulása után alapvetően pozitív hatásuk van a külkereskedelmi mérlegre. A fizetési mérleg esetében azonban a jelentős profitkivonás miatt sokkal kisebb pozitív hatás valószínűsíthető. Ha egy pillantást vetünk azokra a fejlődő országokra, ahol jelentős gyarmati típusú külföldi működőtőke-beruházásokra került sor az elmúlt évszázad során, gyakran találkozhatunk jelentős fizetési mérleg hiánnyal. Nyilvánvaló, hogy ezen országok tartós fizetési mérleg hiányának jóval több oka van, semmint, hogy azt pusztán a külföldi működőtőke-beruházások hatásaival magyarázhatnánk, de mégis kétségtelen a jelenség megléte.

☞ *A piacvásárló külföldi működőtőke-beruházások* esetében alapvetően eltérő a kép. Amennyiben a piacvásárló külföldi működőtőke-beruházások zöldmezős beruházás formájában valósulnak meg, úgy a kezdeti szakaszban jelentős berendezés importra kerül sor, ami a külkereskedelmi mérleg deficitjével jár. A piacvásárló külföldi működőtőke-beruházások esetében azonban gyakori az akvizíció, vagyis a meglévő vállalkozások felvásárlása. Ez utóbbi esetben természetesen elmarad a jelentős berendezés import is. Ugyanakkor azonban az ilyen jellegű beruházások nyomán létrehozott (vagy megvásárolt) termelési kapacitásokat nem azért teremteték meg, hogy azokkal exportra termeljenek, hanem éppen a helyi piac kiszolgálása volt a cél. Első megközelítésben tehát azt mondhatjuk, hogy az ilyen típusú beruházások első szakasza, vagyis az új termelési kapacitások kialakítása zöldmezős beruházások esetén alapvetően külkereskedelmi deficitteremtő, akvizíciós beruházás esetén azonban a külkereskedelmi mérleg szempontjából semleges, míg az érett termelési szakasz jellemzője az, hogy nemcsak hogy nem termel jelentős külkereskedelmi többletet, hanem nem elhanyagolható mértékű alkatrész és részegység importra kerül sor az anyaországból, amely import rendszerint a vállalat fennállásának egész időszaka során fennmarad. Frédérique Sachwald és munkatársai részletesen elemezték az Európai Unióban eszközölt, alapvetően piacvásárló típusú japán elektronikai és autópári beruházásokat, és azt találták, hogy egyrészt nem került sor ezen japán beruházások esetében számottevő, Európai Unió kívüli exportra, másrészt e japán vállalatok több éves működés után is beszerzéseik 35–40 %-át Japánból végezték. Hasonló megállapításokat tettek a szintén alapvetően

piacvásárló jellegű, Észak-Amerikában megvalósított működőtőke-beruházások esetében is. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra is, hogy a piacvásárló működőtőke-beruházások, miközben kétségtelenül megfigyelhető a külkereskedelmi mérleg romlásának irányába ható következményük, áttételesen csökkenthetik a célország importját. Az európai fénymásoló piacot elemezve kimutatták, hogy az Európai Unión belül létrehozott japán fénymásológép-gyártó üzemek egyfelől növelték az Európai Unió fénymásológép alkatrész és részegység importját Japánból, másfelől viszont a helyi gyártás következtében a fénymásológépek Japánból származó importja valamelyest csökkent. Végso soron tehát a piacvásárló külföldi működőtőke-beruházások hosszú távon általában növelik a célország kereskedelmi hiányát, és a külföldi tulajdonban levő vállalatok profitrepatriálása következtében erőteljes fizetési mérleg rontó hatás is megfigyelhető.

☞ *A termelést kitelepítő (Kojima típusú) működőtőke-beruházások* esetében a helyzet hasonlít ahhoz, amit a gyarmati típusú beruházásoknál láttunk. Ezek a beruházások általában éppúgy zöldmezős beruházás formájában valósulnak meg, mint a gyarmati típusú beruházások, vagy ha kivételesen mégis akvizíció formájában kerül sor egy ilyen beruházásra, rendszerint ebben az esetben is egy beruházási szakasszal kezdődik a folyamat, amely erőteljes import igénnyel lép fel, majd a beruházás beérése után jelentős exporttöbblet keletkezik. Alapvető különbség azonban a gyarmati típusú beruházásokkal szemben az, hogy egyrészt a termelést kitelepítő beruházások esetében rendszerint jóval nagyobb a helyi élömunka felhasználása, másrészt pedig jelentős alkatrész és részegység felhasználás jelentkezik e beruházások esetében, és a külkereskedelmi hatás alapvetően azon múlik, hogy importból vagy helyi beszállítóktól szerzik be ezeket a részegységeket. Általánosságban nagy a valószínűsége, hogy a Kojima típusú beruházások kezdetben jelentős külkereskedelmi mérleg hiányt okoznak, majd a beruházások beérése után folyamatos és erőteljes külkereskedelmi mérleg többletet generálnak.

Tehát elmondható, hogy a külföldi működőtőke-beruházások *elsősorban* akkor játszanak pozitív szerepet egy ország kereskedelmi és fizetési mérlegében, ha

- a külföldi működőtőke-beruházás nyomán létrejött kapacitások elsősorban a világpiacra termelnek (Kojima típusú beruházások),
- jelentős hazai beszállítói tevékenység kapcsolódik a külföldi működőtőke-beruházásokhoz,

– folyamatos beruházási lehetőségek kínálkoznak a megtermelt adózás utáni nyereség újrabefektetésére akár a vállalaton belül, akár azon kívül a célszágban.

Másik oldalról valószínűsíthető, hogy negatív külkereskedelmi és fizetési mérleg hatásai vannak azoknak a beruházásoknak, amelyek

– elsősorban a célszág valamely piaci szegmensét kívánták megszerezni és lehetőleg monopolizálni (piacvásárló beruházások),

– nem kapcsolódnak jelentős helyi beszállítói tevékenységhez, hanem a termeléshez szükséges részegységeket és alkatrészeket importálják,

– csekély számú és rosszul fizetett helyi munkaerőt alkalmaznak,

– a profit egészét vagy nagy részét az országból kivonják.

A Magyarországon működő külföldi tulajdonban lévő vállalkozások külkereskedelmi egyenlege

A Magyarországon működő külföldi tulajdonban lévő vállalkozások közvetlen (azaz nem halmazott) külkereskedelmi egyenlegére vonatkozóan a KSH kettős könyvvitelt vezető vállalkozások mérlegbeszámolóinak alapján 1992 óta végez felméréseket (A külföldi működőtőke Magyarországon, 1994, 1996, 1997, 1999 és 2000). A KSH a nemzetközi metodológiának megfelelően azon beruházásokat tekinti külföldi működőtőke-beruházásoknak, amelyeknél a jegyzett tőkéből a külföldi tulajdonos részaránya a tíz %-ot meghaladja.

A KSH vizsgálatok alapján egyértelmű, hogy óvatosan kell kezelni azokat a megállapításokat, amelyek a külföldi működőtőke-beruházások állítólagos külkereskedelmi mérlegjavító hatására vonatkozóan gyakran elhangzanak, mivel a hazánkban működő külföldi tulajdonban lévő vállalkozások a 90-es évek során végig egyértelműen külkereskedelmi deficitet termeltek.

Az egyenleg alakulását 1992-től lehet vizsgálni. Az egyenleg változását tekintve míg '92-ben -0,6 Mrd USD volt, addig '94-ben érte el a csúcst -2,5 Mrd USD-vel. 1995-től folyamatos csökkenés figyelhető meg.

A 90-es évtized a hazánkban működő külföldi működőtőke-beruházások külkereskedelmi egyenlegét tekintve alapvetően két szakaszra osztható:

– 1995-ig a külföldi tulajdonban lévő vállalatok külkereskedelmi mérleghiánya az összes hazai külkereskedelmi deficiten belül egyre növekedett,

– 1995 után a külföldi tulajdonban lévő vállalkozások ugyan továbbra is külkereskedelmi deficitet ter-

meltek, de e deficit mind volumenében, mind az összes külkereskedelmi mérleg hiányához viszonyítva csökkent.

A hazánkban működő külföldi tulajdonban lévő vállalkozások külkereskedelmi mérleghiánya alapvetően három tényező következménye:

– A 90-es évek elején és közepén számos olyan piac-vásárló beruházásra került sor Magyarországon, amely beruházások alapvetően a magyar piacra termelnek, és ennek következtében hosszú távon fenntartják külkereskedelmi mérleghiányukat (ilyen beruházások találhatók többek között az élelmiszeriparban, építőanyag-iparban, energiatermelésben stb.).

– A 90-es évtized végén egyre jelentősebb zöldmezős kereskedelmi beruházások – ha kisebb mértékben is, de mégis – jellegükben és hatásukban e csoportba tartoznak.

– A 90-es évek elején jelentős volumenben valósultak meg Magyarországon (elsősorban a vámszabad területeken) olyan termelési helyező külföldi beruházások, amelyeknek alapvető célja az volt, hogy a Magyarországon folytatott termelés eredményét külföldön értékesítsék. Az ilyen jellegű beruházások hosszabb távon egyértelműen nettó exportőrök, de rövid távon, a beruházási szakaszban nettó importőrként viselkednek.

A 90-es évtizedet elemezve egyértelműnek tűnik, hogy kétfelé kell bontani a hazánkban működő külföldi tulajdonban lévő társaságok külkereskedelmi eredményét. Egyfelől meg kell különböztetni az elsősorban privatizációk során megvalósult piacvásárló beruházások eredményét, amely gyakorlatilag többé-kevésbé tartós külkereskedelmi deficitet okoz, másfelől pedig az általában új zöldmezős beruházások formájában megvalósuló termelési telepítő beruházások eredményét, amely utóbbi tipikus hullámmást mutat, a kezdeti időszakban jelentős deficitet termelve, majd két-három év után tartós külkereskedelmi többletet hozva.

Sajnálatos módon ezeket a vállalkozásokat a KSH mindeztidáig nem bontotta meg a Magyarországon működő külföldi tulajdonban lévő társaságok külkereskedelmi eredményét vizsgálva sem ágazatonként, sem vámterületileg, és ezért a fenti következtetéseket egzakt statisztikai módszerekkel nem tudjuk bizonyítani.

A hazánkban működő külföldi működőtőke-beruházások jövőbeni külkereskedelmi egyenlegére vonatkozóan valószínűsíthető a 90-es évtized második felében elkezdődött folyamatok továbbélése. Más szóval valószínű, hogy újabb jelentős piacvásárló beruházásokra a korábbiakhoz képest csak viszonylag kis mértékben (elsősorban a kereskedelem területén) kerül majd sor, de

ugyanakkor valószínűsíthető az is, hogy a korábban hazánkban létrehozott alapvetően piacvásárló típusú külföldi működőtőke-beruházásoknak tartósan külkereskedelmi mérleghiányuk lesz. Ezek szerint tehát a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalatok egy jelentős, de arányaiban az összes külföldi tulajdonban levő vállalathoz képest csökkenő része hosszú távon külkereskedelmi deficitet fog termelni.

Másik oldalon egyre jelentősebb arányt képviselnek az elkövetkezendő évek során az összes külföldi tulajdonban levő vállalkozáson belül a termelés-kihelyezés jellegű, alapvetően a vámszabad területeken, feldolgozóipar területén működő vállalkozások, amelyek hosszú távon növekvő mértékű külkereskedelmi többletet állítanak elő.

A fenti két tényező együttes hatására várható, hogy a 2000-es évtized közepére a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő társaságok közvetlen külkereskedelmi mérlege egyensúlyba fog kerülni. Ezt az eredményt csak abban az esetben nem lehet realizálni, ha a hazánkban korábban létrehozott, exportra termelő, terméskitelepitő külföldi működőtőke-beruházások egy része „továbbáll” más, olcsóbb munkabérű fejlődő országok irányába. Ez utóbbi veszély sajnos nem csupán elméleti, és bár eddig csak kevés ilyen jellegű példát találunk, a tőlünk keletebbre fekvő országok gyorsan növekvő működőtőke importja, valamint a magyarországi működőtőke-beáramlás stagnálása figyelmeztetően kell hogy befolyásolja előrejelzésünket. (1. táblázat)

Ugyanakkor tévedés volna a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások hazai külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatását csak és kizárólag e vállalkozások közvetlen (halmozatlan) exportján és importján keresztül vizsgálni. Nagyon hasznos lenne az ágazati kapcsolatok mérlegének a felhasználásával kiszámolni a Magyarországon működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások teljes (halmozott) importját és exportját, mivel csak ez tenné lehetővé annak a megválaszolását, hogy a hazánkban működő külföldi tulajdonú cégek a saját külkereskedelmi egyenlegükön túl mennyiben járultak hozzá ténylegesen Magyarország teljes külkereskedelmi egyenlegének alakulásához. E számításhoz egy egyszerű, két szektoros ÁKM elegendő lenne, de nyilvánvaló az is, hogy ennek az egyszerű ÁKM-nek a létrehozása is csak a KSH adatbázisa alapján, illetve az azt kiegészítő KSH felmérés révén lenne lehetséges.

A hazánkban működő külföldi tulajdonú vállalkozások külkereskedelmi mérlegét vizsgálva nem lehet elismerni szó nélkül az ártorzítás (transfer pricing) jelensége mellett. Igen valószínű, hogy számos hazánkban működő külföldi tulajdonú vállalkozás nem tud ellenállni a kísértésnek, és abban az országban mutatja ki – az ártorzítás eszközeit felhasználva – nyereségét, ahol a társasági nyereségadó a legalacsonyabb, illetve ahol a legnagyobb adókedvezményt élvezi. Sajnálatos módon nem lehet azt mondani, hogy a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő társaságok egyöntetűen abban lennének

1. táblázat

Külföldi működőtőke-beruházások beáramlása Kelet-Európába

(millió USD)

Tőkebeáramlás	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Állomány 1998-ban	1 főre eső állomány 1998-ban
Albánia	0	20	58	53	70	90	48	45	394	98,50
Bulgária	100	130	200	105	98	109	505	401	1352	151,91
Románia	187	240	221	341	419	624	1229	2063	4250	184,78
Szlovákia	53	130	199	203	183	150	250	177	2062	389,06
Szlovénia	100	111	113	128	176	160	321	165	2359	1179,50
Horvátország	0	16	74	98	101	540	503	873	1556	389,00
Ukrajna	100	200	200	159	267	440	500	743	2801	54,39
Csehország	200	500	654	878	2568	1200	1301	2540	13457	1306,50
Lengyelország	291	678	1715	1847	3659	4498	4908	5129	21722	567,15
Magyarország	1462	1479	2350	1144	4519	1982	2085	1935	18255	1789,71
Összesen	2493	3504	5784	4956	12060	9793	11650	14071	68208	433,07

Forrás: World Investment Report. 1999, UN

érdekeltek, hogy Magyarországon mutassák ki a nyereségüket, vagy hogy – éppen ellenkezőleg – a nyereség eltitkolásában lennének érdekeltek. A vámszabad területen működő külföldi beruházások nagy része adókedvezményt élvez Magyarországon, ezek nyilván abban érdekeltek, hogy külföldi leányvállalataik nyereségét is esetleg Magyarországon könyveljék el. Azok a vállalkozások azonban, amelyek nem élveznek Magyarországon adókedvezményt, de amelyeknek más adóparadicsomokban vannak leányvállalataik, ugyanakkor abban lehetnek érdekeltek, hogy a Magyarországon megtermelt nyereségüket eltitkolják és az ártorzítás révén más országban mutassák ki.

Nem lehet tehát egyértelmű véleményt alkotni arról, hogy a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő társaságok milyen irányban torzítják el nyereségüket, illetve import és export árait, de a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelenség létezik, aminek következtében az ország külkereskedelmi mérleg adatai egyrészt egyre megbízhatatlanabbak lesznek, másrészt számítani kell váratlan és nehezen megmagyarázható ingadozásokra, kilengésekre is.

A Magyarországon működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások hatása a fizetési mérlegre

A külkereskedelmi mérleg egyenlegén túl a Magyarországon működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások alapvetően a megtermelt profit nyílt vagy burkolt hazautalásával, valamint külföldről kapott szolgáltatások egyenértékének kifizetése révén hatnak a fizetési mérlegre. 1999-ben a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások már összesen 834 millió dollár nyereséget utaltak haza, ami elmarad ugyan az 1998-as 936 millió dolláros szinttől, de mégis figyelemre méltó volument képvisel az összes évi külföldi működőtőke-

beáramláshoz képest. A Gazdasági Minisztérium adatai szerint valószínűsíthető, hogy a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások az elkövetkezendő években növelni fogják profitrepatriálásukat, és várható, hogy ennek szintje 2005–2006 körül eléri az évi 1,5 milliárd dollárt, ami nagyjából az erre az időszakra valószínűsíthető éves működőtőke importnak felel meg. (2. táblázat)

A külföldi működőtőke-import aránya Magyarországon a bruttó beruházásokon belül jelentősen változott '91–'95-ig, míg ez az arány 91-ben 21,2 % volt, addig '95-re 59,7 %-ra nőtt.

Gyakran szokták a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások rejtett jövedelem-kivonásaként tekinteni az ezen vállalkozások számára külföldről teljesített üzleti és egyéb szolgáltatások ellenértékének külföldre utalását is. A folyó fizetési mérlegben az üzleti szolgáltatások, valamint a technikai és kulturális szolgáltatások egyenlege együttesen valóban jelentősen megnövekedett az elmúlt években (1999-re megközelítette a 900 millió dollárt), de valószínűleg ezt az egész deficitet nem lehet egészében véve a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások nyakába varrni, hanem differenciáltan kellene azt elemezni. A tényleges üzleti és egyéb szolgáltatások mellett e körben valószínűleg tényleg található spekulatív, esetleg adóelkerülési vagy pénzmosási tevékenység is, de feltehetően ezekben a praktikákban nem a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások játszanak döntő szerepet, hanem más vállalkozói csoportok is.

A hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások együttes hatása a folyó fizetési mérlegre meglehetősen ellentmondásos, és a pontos kép érdekében mindenképpen szükség lenne további részletes, az ágazati kapcsolatok mérlegét is felhasználó elemzésre. Minden esetben valószínűsíthető, hogy az elkövetkezendő évek

2. táblázat

Magyarország főbb gazdasági mutatói

	1997	1998	1999	2000*	2001*
A GDP növekedése (%)	4,6	4,8	4,5	5,9	5,6
Infláció	18,4	10,3	11,2	8,0	6,8
Ker. mérl. hiánya (Mrd USD)	1,7	2,4	2,3	2,1	2,1
Foly. fiz. mérl. hiánya (Mrd USD)	1,0	2,3	2,1	2,1	2,4
Külfölditőke-beáramlás (Mrd USD)	2,5	1,5	1,6	1,6	1,8

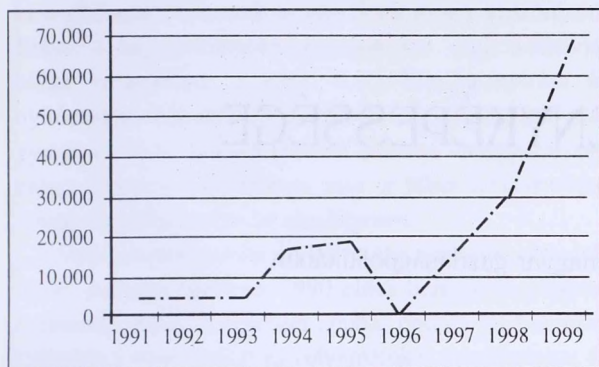
* várható

Forrás: SSSB

1. ábra

A magyar valutabefektetések számának alakulása

--- ezer dollár

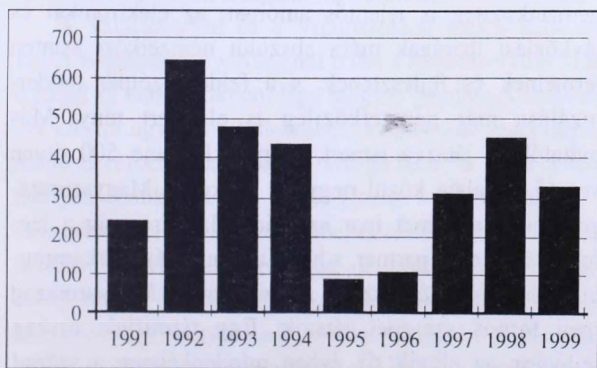
során a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások közvetlen külkereskedelmi egyenlegének deficitje tovább fog csökkenni, és a termelést kitelepítő jellegű beruházások következtében akár teljesen el is tűnhet. Ugyanakkor a hazánkban működő külföldi tulajdonban levő vállalkozások profitrepatriálásának a növekedése elkerülhetetlennek tűnik, már csak azért is, mert Magyarország tőkefelvívó képessége korlátozott, és ez nem teszi lehetővé a megtermelt nyereség minden határon túli újrabefektetését.

Hazai befektetések Romániában

Mindezek mellett meg kell említeni, hogy Magyarország egyre jelentősebb szerepet tölt be régióinkban a befektetések területén. A magyar befektetések jelentős része Romániába koncentrálódik. A magyar érdekltségű cégek

3. táblázat

A magyar tőkerészvételező cégek számának alakulása

■ cégalapítás/év

területi megoszlását tekintve érthető, hogy az erdélyi területek kapják a legnagyobb hangsúlyt: Bihar megye 18,1 %, Hargita 17 %, Kolozs 13,5 %, majd Maros 11,5%. Érdekes, hogy Bukarest mindössze 4,7 %, a befektetett tőke nagysága szerint viszont már élen jár 64,3 %. (1. ábra; 3. táblázat)

Felhasznált irodalom

- Árva László: Külföldi beruházások, fizetési mérleg, egyezség, adósságtörlesztés. Közgazdasági Szemle, 1995. december
- Árva László: Külföldi működőtőke, hazai beszállítói kapcsolatok, külkereskedelmi mérleg és technológiai transzfer. Közgazdasági Szemle, 1997. november
- Árva László-Diczházi Bertalan: Globalizáció: Tőkeberuházások Kelet-Európában. Kairosz, 1998
- Bourginat, H. (ed). Investissement international et dynamique de l'économie mondiale. Economica, Paris, 1990
- CEPII: Economie mondiale 1990-2000 : l'impératif de croissance, Rapport du CEPII, Paris, 1992
- Diczházi Bertalan: Külföldi tőkebefektetések Magyarországon 1995 végéig. Valóság, 1996. 10.
- Dunning, J.: Explaining International Production. Unwin Hyman, 1988
- Gazdaságstatisztika: Nép gazdasági számítások (Szerk: Drechsler László-Kupcsik József) Budapest, 1982
- Kojima, K.: Direct Foreign Investment, a Japanese Model of Multinational Business Operation. London, 1973
- KSH: A külföldi működőtőke Magyarországon (1994, 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998.) Budapest. 1996, 1997, 1999, 2000
- Magyarországi külföldi tulajdonban lévő vállalkozások beszállítói kapcsolata. Privatizációs Kutatóintézet, 1997 május
- Matolcsy György: Sokk vagy kevés? Kairosz Kiadó, Budapest, 1998
- Mundell, R. A.: International Trade and Factor Mobility. American Economic Review, 1957. június
- National Bank of Hungary: Annual Report, 1991-1999, valamint Monthly Reports. Budapest, MNB
- Ohmae, K.: The Coming Shape of Global Competition. Free Press, New York, 1985
- Sachwald, F.: Les entreprises japonaises en Europe. Masson, Paris, 1993
- UN.: World Investment Report. 1993-1999
- UN.: Statistical Survey of Recent Trends in Foreign Investment in East European Countries. UN EEC. Geneve., 1993
- UN.: East-West Investments and Joint Ventures News, UN ECE. Geneva, (1993-tól East-West Investment News, UN ECE, Geneva)
- Vernon, R.: International Investment and International Trade in Product Cycle. Quarterly Journal of Economics, 1966. május
- World Bank: World Tables, 1993-1999. A World Bank Book,